
РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.121.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.9>

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ПАЦІЄНТА – ВИДИ, СПОСОБИ ТА ФОРМИ ЗАХИСТУ

Дутко А.О.,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Львівського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-5062-6947>

Ковбаса К.П.,

здобувачка вищої освіти Інституту права

Львівського державного університету внутрішніх справ

Дутко А.О., Ковбаса К.П. Особисті немайнові права пацієнта – види, способи та форми захисту.

У статті підкреслюється, що на сьогоденному етапі розвитку українського суспільства надзвичайно актуальною є проблема правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я. Пацієнт є основним учасником медичних правовідносин, тому важлива увага повинна бути присвячена дослідженню його особистих немайнових прав та їхньому захисту. Автори виділяють особливості та основні ознаки пацієнта, його особисті немайнові права та обов'язки, способи та форми захисту особистих немайнових прав пацієнта. Робиться висновок, що пацієнт - це фізична особа, яка отримує медичну допомогу з приводу будь-якого захворювання, патологічного стану або іншого порушення здоров'я та життєдіяльності, а також користується медичними послугами незалежно від наявності у нього захворювання. Наводиться юридична конструкція механізму захисту прав пацієнта, яка включає об'єкт, суб'єктів, форми та гарантії захисту. У статті наголошується, що інститут захисту особистих немайнових прав пацієнта є недостатньо врегульованим у законодавстві. Особлива увага приділена праву пацієнта звернутися за захистом до Європейського Суду з прав людини. Автори зазначають, що на сьогоднішній день залишається потреба вдосконалити відповідні чинні нормативні акти з метою забезпечення умов для охорони здоров'я громадян та реалізації права на охорону здоров'я. Робиться висновок, що існує потреба в прийнятті окремого нормативного акту – За-

кону України «Про захист прав пацієнтів», який би відповідав сучасним реаліям та відобразив основні принципи захисту прав пацієнта, який включив би основні питання правового регулювання відносин між медичними закладами, лікарями та пацієнтами щодо забезпечення медичної допомоги, механізм правового захисту, як пацієнтів і лікарів.

Визначено, за часів незалежності України законодавство у сфері охорони здоров'я зазнало багатьох змін. Проте і на сьогоднішній день залишається потреба вдосконалити відповідні чинні нормативні акти з метою забезпечення умов для охорони здоров'я громадян та реалізації конституційного права на охорону здоров'я. Незважаючи на те, що в законодавстві, на перший погляд, закріплені права пацієнта, інструменти для захисту у разі їх порушення, на практиці існує недосконала система забезпечення права пацієнта на захист та вбачається певна декларативність юридичних гарантій. Існує потреба в ретельному дослідженні механізмів захисту порушених прав пацієнта, вдосконалення існуючих, а також пошуку нових (спеціальних) способів захисту, які враховують специфіку цих відносин, найбільш сприяють захисту прав пацієнта, впровадження ряду доказів, які дозволяють пацієнту в спорі з медичним закладом, виступати на рівних умовах.

Вказується, розвиток ринку медичних послуг ставить питання вивчення спорів, які можуть виникнути під час звернення пацієнта за медичною допомогою або під час надання йому медичної послуги. Виходячи з особливої соціальної значу-

щості об'єкта правовідносин - здоров'я людини, виникає потреба у створенні сучасної та ефективною системи вирішення спорів, важливе місце в якій повинен займати суд.

Ключові слова: право на охорону здоров'я, медична допомога, пацієнт, особисті немайнові права пацієнта, обов'язки пацієнта, механізм захисту прав пацієнта, способи захисту прав пацієнта, судовий захист прав пацієнта.

Dutko A.O., Kovbasa K.P. Personal non-property rights of the patient – types, methods and forms of protection.

The article emphasizes that at today's stage of development of Ukrainian society, the problem of legal regulation of relations in the field of health care is extremely relevant. The patient is the main participant in medical legal relations, therefore, important attention should be devoted to the study of his personal non-property rights and their protection. The authors highlight the features and main features of the patient, his personal non-property rights and obligations, methods and forms of protection of the patient's personal non-property rights. It is concluded that a patient is a natural person who receives medical care for any disease, pathological condition or other health and vital activity disorder, and also uses medical services regardless of the presence of a disease. The legal structure of the mechanism for protecting the patient's rights is given, which includes the object, subjects, forms and guarantees of protection. The article emphasizes that the institution of protection of personal non-property rights of the patient is insufficiently regulated in the legislation. Special attention is paid to the patient's right to seek protection from the European Court of Human Rights. The authors point out that there is still a need to improve relevant current regulations in order to ensure conditions for health protection of citizens and the realization of the right to health care. It is concluded that there is a need to adopt a separate regulatory act - the Law of Ukraine «On the Protection of Patients' Rights», which would correspond to modern realities and reflect the basic principles of the protection of patient rights, which would include the main issues of legal regulation of relations between medical institutions, doctors and patients regarding provision of medical care, mechanism of legal protection for both patients and doctors.

It was determined that during the independence of Ukraine, the legislation in the field of health care underwent many changes. However, even today there is still a need to improve the relevant current normative acts in order to ensure the conditions for the health care of citizens and the implementation of the constitutional right to health care. Despite the fact that, at first glance, the legislation enshrines the patient's rights, tools for protection

in case of their violation, in practice there is an imperfect system of ensuring the patient's right to protection and a certain declarative nature of legal guarantees is seen. There is a need for a thorough study of mechanisms for the protection of violated patient rights, improvement of the existing ones, as well as the search for new (special) methods of protection that take into account the specifics of these relationships, most contribute to the protection of the patient's rights, the introduction of a number of evidences that allow the patient in a dispute with a medical institution to speak on equal terms.

It is indicated that the development of the market of medical services raises the issue of studying disputes that may arise during a patient's request for medical help or during the provision of a medical service to him. Based on the special social significance of the object of legal relations - human health, there is a need to create a modern and effective dispute resolution system, in which the court should occupy an important place.

Key words: the right to health care, medical assistance, the patient, the patient's personal non-property rights, the patient's responsibilities, the mechanism for protecting the patient's rights, ways to protect the patient's rights, judicial protection of the patient's rights.

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства надзвичайно актуальною є проблема правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я. Право людини на охорону здоров'я є загально соціальним, природним явищем, яке дає можливість людині користуватися усіма соціальними, насамперед державними, засобами, спрямованими на збереження, зміцнення та розвиток, а у випадках порушення, відновлення певного рівня фізичного та психічного стану людського організму. В умовах реформування системи охорони здоров'я підвищується роль та значення прав пацієнта як основного суб'єкта правовідносин під час надання медичної послуги.

Стан дослідження. Права пацієнта, способи та форми захисту прав цього учасника медичних правовідносин були предметом наукових досліджень таких вчених як В.О. Галай, С. К. Гречанюка, І.Я. Сенюти, С.Г. Стеценка, А.О. Галай та інших.

Проте, слід зробити висновок, що інститут захисту особистих немайнових прав пацієнта є недостатньо врегульованим у законодавстві. У зв'язку з цим виникає потреба у ретельному опрацюванні механізму захисту порушених прав пацієнта, доопрацювання існуючих, а також пошуку нових (спеціальних) способів та форм захисту, враховуючи специфіку відносин, що розглядаються, що є **метою** нашої роботи.

Виклад основних положень. Як і будь-яка динамічна система, медичні правовідносини характеризуються здатністю еволюціонувати в часі, збагачуючи внутрішній зміст своїх основних властивостей. З появою нових соціальних можливостей змінюється характер суспільних відносин, виникають та отримують правове закріплення нові права та інтересів пацієнтів, які підлягають адекватному захисту та регулюванню.

Однією з основних проблем сучасної системи надання медичної допомоги є, на нашу думку, є низька обізнаність як пацієнтів, так і лікарів про способи та форми захисту відповідних прав.

Основним джерелом, що стоїть в авангарді вітчизняного законодавства у сфері регулювання прав і свобод людини та громадянина, у тому числі пацієнта як суб'єкта захисту права, вважається Конституція України. Стосовно прав пацієнта установча значущість Конституції України найбільш узагальнено прослідковується в положеннях її розділів «Загальні засади» та «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Відповідно до статті 49 Конституції України закріплюється право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування [1]. Ця норма є виразом вимог міжнародних нормативно-правових актів та певних стандартів у сфері охорони здоров'я. На конституційному рівні існує гарантія даного права, яка надає кожній особі право на безоплатну медичну допомогу державними і комунальними закладами охорони здоров'я.

Цивільний кодекс України, глава 21 якого закріплює особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи, регулює окремі права пацієнтів згідно із статтями 283-287, а саме права на: охорону здоров'я, медичну допомогу, інформацію про стан свого здоров'я, таємницю про стан здоров'я і права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я [2].

Основним нормативно-правовим актом у сфері охорони здоров'я є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року. Даний законодавчий акт встановлює правові, економічні, організаційні та соціальні засади охорони здоров'я України, а також регулює суспільні відносини у даній сфері; встановлює принципи охорони здоров'я, державну політику у цій сфері, визначає структуру права на охорону здоров'я та обов'язки громадян, встановлює державні гарантії, які забезпечують юридичний захист права на охорону здоров'я, контролює проведення медичної експертизи, містить гарантії охорони здоров'я матері та дитини та інші питання в даній галузі відносин [3].

Вищезазначений законодавчий акт визначає пацієнта як фізичну особу, яка звернулася за ме-

дичною та /або реабілітаційною допомогою або медичною послугою та/або якій така допомога або послуга надається [3].

Н. Б. Болотіна зазначає, що пацієнтом є фізична особа, яка у встановленому порядку отримує медичну допомогу (профілактичну, лікувальну, реабілітаційну) або піддається медико-біологічним дослідженням (клінічним випробуванням) з боку медичних працівників [4, с. 302]; О.І. Смотров визначив, що «пацієнт – це здоровий чи хворий споживач медичних послуг» [5, с. 177].

«Пацієнт – це людина, яка отримує медичну допомогу, піддається медичному спостереженню та/або лікуванню з приводу будь-якого захворювання, патологічного стану чи іншого порушення здоров'я та життєдіяльності, користується медичними послугами незалежно від наявності у нього захворювання, а також бере участь в медичних експериментах, яка опиняється в лікувальному закладі будь-якої організаційно-правової форми, у лікаря приватної практики або в місцях, в яких він знаходиться, на підставі договору або закону, за згодою або без її згоди, на платній або безоплатній основі», - зазначає Дж. Бабаджанов. [6, с. 63-68].

Після проведення дослідження авторських підходів щодо визначення поняття «пацієнт» можна виділити такі особливості та основні ознаки пацієнта:

- 1) це виключно людина (фізична особа), оскільки лише вона володіє здоров'ям та має право на його охорону;
- 2) пацієнтом є особа, якій надається медична допомога;
- 3) це особа, яка може брати участь у медичному експерименті;
- 4) пацієнт – це особа, якій може надаватися примусово медична допомога (несвідомо; за рішенням суду);
- 5) пацієнт звертається до суб'єктів медичної діяльності на основі договору або за рахунок державних коштів (безкоштовно), таким чином вступаючи в відносини з приводу надання медичної допомоги (амбулаторно або стаціонарно);
- 6) пацієнт наділяється відповідними правами та обов'язками особистого немайнового характеру;
- 7) є контрагентом у правових відносинах з юридичною особою – закладом охорони здоров'я або фізичною особою-підприємцем, що надають медичні послуги.

Отже, пацієнт це фізична особа, яка отримує медичну допомогу з приводу будь-якого захворювання, патологічного стану або іншого порушення здоров'я та життєдіяльності, а також користується медичними послугами незалежно від наявності у нього захворювання. Слід зазначити, що пацієнт та хворий не тотожні поняття.

Пацієнтів можна класифікувати за різними критеріями: за віком (неповнолітні, малолітні, дорос-

лі); за статтю – жінки (яким надається допомога у зв'язку з вагітністю, пологами і т.п.), чоловіки; за обсягом дієздатності – обмежено дієздатні, недієздатні; за видом захворювання – ВІЛ-інфіковані, хворі на туберкульоз тощо і залежно від цього обсяг їхніх спеціальних особистих немайнових прав буде відрізнятися.

На підставі аналізу нормативних актів такі суб'єкти, як пацієнти, мають певні особисті немайнові права, крім тих, які ми зазначали: на вибір лікувально-профілактичного закладу, на вибір лікаря, на трансплантологічну допомогу, на охорону здоров'я громадян, які страждають соціально-значущими захворюваннями та ВІЛ-інфекцією, права громадян, які страждають на психічні захворювання, право на добровільну згоду на медичне втручання, на захист суб'єктивних прав; полегшення страждань в тій мірі, що дозволяється сучасним рівнем медичної технології; на отримання інформації (про можливі ризики та переваги методів лікування, запропоновані та альтернативні методи лікування, інформацію про можливі наслідки відмови від лікування, інформація про діагноз, прогноз та план терапевтичних заходів,) на незалежну думку про стан здоров'я та проведення консилиумів; право на інформацію про медичних працівників, які надають медичні послуги; інші права, передбачені законами.

Пацієнт має певні обов'язки: 1) вживати заходів для збереження та зміцнення свого здоров'я; 2) поважати та тактовно спілкування з медичними працівниками; 3) надавати лікарю всю інформацію, необхідну для діагностики та лікування захворювання; 4) дотримуватися правил внутрішнього розпорядку медичного закладу та ретельно ставитися до майна медичної організації, співпрацювати з медичним персоналом після отримання медичної допомоги; 5) своєчасно інформувати працівників охорони здоров'я про зміну стану свого здоров'я в процесі діагностики та лікування, а також у випадках захворювань, небезпечних для інших, або підозри на них; 6) не вчиняти дії, які порушують права інших пацієнтів; 7) дотримуватися інших обов'язків, передбачених законами.

Відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [7] зазначено право громадянина на ефективний засіб правового захисту в національному органі тих прав, які перелічені в ній. Україна у своєму бажанні досягти європейських стандартів права, передбачила ст. 55 Конституції України та ст. 8 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» право на захист порушеного права для кожного громадянина.

Механізм захисту прав пацієнта є системою взаємопов'язаних елементів, що беруть участь у процесі захисту прав. Юридична конструкція

цього механізму складається з об'єкта - правомочностей пацієнта щодо власних дій з реалізації прав, правомочності інших осіб, спрямовані на дотриманні і не порушенні прав пацієнта, дії державних органів, спрямовані на захист прав пацієнта; суб'єктів - державних органів, медичних установ, фізичних осіб, які здійснюють захист; форми захисту - судова та адміністративна; та гарантії захисту. Забезпечення функціонування цього механізму залежить від ефективності діяльності суб'єктів, що займаються захистом прав пацієнтів.

Підставою для цивільно-правового захисту прав пацієнтів є лише їх порушення, оскільки невизнання або оспорення прав тягне за собою можливість його захисту за допомогою інших правових інструментів, зокрема конституційного, кримінального законодавства.

Права пацієнта є невід'ємною складовою прав людини. Однак пацієнти відносяться до групи найбільш уразливих членів суспільства. Тому повинні існувати і існують особливі нормативи стосовно їх прав. Пацієнти зазвичай не мають чіткого уявлення про свої права та про те, хто і як покликаний їх захищати. У конфліктних ситуаціях вони звертаються до відомих суб'єктів-гарантів прав, а саме – до правоохоронних органів. Це ще більше заплутує ситуацію і гальмує вирішення проблеми охорони прав пацієнтів, оскільки правоохоронні органи не мають відповідної спеціальної функції. Отже, необхідна чітка система взаємодії спеціально організованих суб'єктів, про яких пацієнти знали б і до яких могли звернутися у важких ситуаціях.

Способи захисту (які зазначені в ст. 16 ЦК України) прав пацієнтів не в повній мірі сприяють задоволенню потреб громадян у захисті своїх прав. Шкоду, заподіяну здоров'ю не можливо відшкодувати в повному обсязі, тому реальним способом захисту такого нематеріального блага, як здоров'я, є припинення дій, що створюють загрозу порушення прав, що дозволить не допустити настання шкідливих наслідків для здоров'я, а також відшкодування моральної шкоди. У процесі аналізу допустимих способів захисту прав пацієнта необхідно застосовувати додаткові (спеціальні) методи захисту права пацієнта на здоров'я, а саме: зупинення дії ліцензії на здійснення медичної діяльності повністю або частково, анулювання ліцензії на здійснення медичних заходів, повідомлення про порушення прав пацієнта, позбавлення права на здійснення медичної практики тощо.

Способи захисту прав пацієнтів необхідно передбачити в окремому Законі «Про захист прав пацієнтів», де закріпити положення щодо поняття захисту права пацієнта; способи захисту прав пацієнтів; розкриття кожного способу захисту окремо; передбачити детальні можливості реалізації

такого способу захисту права пацієнта як відшкодування моральної шкоди.

Судова влада покликана захищати права, свободи та законні інтереси громадян, а отже, пацієнтів, забезпечувати виконання Конституції, законів, інших нормативних правових актів, міжнародних договорів.

На підставі аналізу справ з Єдиного державного реєстру судових рішень робимо висновок, що пацієнти звертаються з позовами про: 1) необґрунтовану відмову від надання медичної допомоги; 2) надання медичної допомоги низької якості; 3) заподіяння шкоди життю та здоров'ю пацієнта при наданні медичної допомоги; 4) надання недостатньої чи неправильної інформації про захворювання; 5) необґрунтована вимога оплати за лікування [8].

Пацієнт має право звернутися і до Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ). Особлива увагу приділяється ЄСПЛ захисту вразливих верств населення в тому числі пацієнтів [9, с. 344-356]. При цьому необхідно зазначити, що ЄСПЛ має право визнати порушеними права, передбачені Європейською конвенцією з прав людини (далі ЄКПЛ) і на підставі порушеного права винести рішення про компенсацію шкоди, у тому числі і моральної, заподіяної людині у зв'язку з порушенням її прав. Практика ЄСПЛ у сфері захисту прав пацієнтів може поділитися на рішення та висновки у справах проти органів та інститутів Європейського Союзу та держав-членів, у разі порушення прав людини як під час надання медичних послуг, так і у процесі розгляду судами спорів, пов'язаних із наданням медичних послуг. У випадку порушення прав пацієнта, при наданні медичних послуг, ми можемо говорити про порушення його природних прав та норм позитивного права, закріплених в нормах міжнародного публічного права. ЄСПЛ розглядає спори, пов'язані з наданням медичних послуг, під час яких було порушено основні права людини, що є порушенням прав пацієнта, зокрема [10, с. 349].

Скарги громадян, що стосуються права на охорону здоров'я та медичну допомогу, до ЄСПЛ здебільшого пов'язані з порушенням права на справедливий судовий розгляд. У зв'язку з цим необхідно підвищити ефективність захисту вищезгаданого права в національних судах загальної юрисдикції. Цьому сприятиме:

- законодавче закріплення поняття «пацієнт», «права пацієнта», «обов'язки пацієнта», встановлення відповідальності за допущення лікарської помилки медичними працівниками;

- залучення психологів у процес визначення розміру компенсації моральної шкоди з метою встановлення ступеня моральних та фізичних страждань у разі заподіяння фізичної чи психічної шкоди здоров'ю, враховуючи при цьому моральні

страждання, що переживаються не лише в даний час, а й у майбутньому;

- розгляд справ про захист прав пацієнта судами, які мають відповідну спеціалізацію.

Важливим кроком є розробка юридичного механізму застосування засобів правового захисту в сфері охорони здоров'я, а також формування спеціальних способів і форм взаємодії лікарів та пацієнтів з урахуванням особливостей змісту діяльності лікувально-профілактичних закладів.

Висновки. За часів незалежності України законодавство у сфері охорони здоров'я зазнало багатьох змін. Проте і на сьогоднішній день залишається потреба вдосконалити відповідні чинні нормативні акти з метою забезпечення умов для охорони здоров'я громадян та реалізації конституційного права на охорону здоров'я.

Незважаючи на те, що в законодавстві, на перший погляд, закріплені права пацієнта, інструменти для захисту у разі їх порушення, на практиці існує недосконала система забезпечення права пацієнта на захист та вбачається певна декларативність юридичних гарантій. Існує потреба в ретельному дослідженні механізмів захисту порушених прав пацієнта, вдосконалення існуючих, а також пошуку нових (спеціальних) способів захисту, які враховують специфіку цих відносин, найбільш сприяють захисту прав пацієнта, впровадження ряду доказів, які дозволяють пацієнту в спорі з медичним закладом, виступати на рівних умовах.

Розвиток ринку медичних послуг ставить питання вивчення спорів, які можуть виникнути під час звернення пацієнта за медичною допомогою або під час надання йому медичної послуги. Виходячи з особливої соціальної значущості об'єкта правовідносин - здоров'я людини, виникає потреба у створенні сучасної та ефективної системи вирішення спорів, важливе місце в якій повинен займати суд.

Ще раз підкреслимо, що існує потреба в прийнятті окремого нормативного акту – Закону України «Про захист прав пацієнтів», який би відповідав сучасним реаліям та відобразив основні принципи захисту прав пацієнта, який включив би основні питання правового регулювання відносин між медичними закладами, лікарями та пацієнтами щодо забезпечення медичної допомоги, захисту прав пацієнтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30. ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 20. 06. 2022).
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р.

- № 2801-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 20.06.2022).
4. Болотіна Н. Б. Пациент: поняття, права і обов'язки. *Правова держава*. 2004. Випуск 14. С. 301–304.
5. Смотров О. І. Договір щодо платного надання медичних послуг [Текст] : дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Смотров Олег Іванович ; Національний університет внутрішніх справ, МВС України. Х., 2003.
6. Бабажданов Дж. Понятие пациента в теории и законодательстве. *Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики*. Серия гуманитарных наук. 2014. №5 (61). С. 63–68.
7. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 11. 09. 1997 р.
- № 995–004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 20. 06. 2022).
8. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 20. 06. 2021).
9. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: навчальний посібник / У. Б. Андрусів, О. Б. Верба-Сидор, Ю. В. Верхола та ін. - Львів: ЛьвДУВС, 2019. – 404 с.
10. Демченко І. С. Практика Європейського суду з прав людини в національній судовій практиці у справах, пов'язаних із медициною. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 348–351.